

EN MÄRKLIG SANKT ERASMUSSVIT I TORTUNA KYRKA

Av *OLOPH ODENIUS*

Nära gränsen till Uppland ligger i Västmanland Tortuna kyrka med rika valvmålningar från medeltidens slut. Valet av motiv till dem skiljer sig i några fall påfallande från de gängse uppländska. I Tortuna möter man sålunda bildframställningar av den heliga Sunniva, Bergens skyddshelgon, och Sankt Hallvard, skyddshelgon för Bohuslän, tillika Oslo stads patronus. Mindre tydligt kommer valet ur en norsk-befryndad motivkrets fram i bilden av den helige Olof. Detta helgon hör till de flitigast avbildade helgonen i svensk medeltida kyrkokonst. I Tortuna framställs han dock skägglös, vilket mer är i överensstämmelse med den historiska legenden om denna martyrkonung än med den folkliga traditionen.

Värd särskild uppmärksamhet i Tortuna är en svit målningar, som framställa scener ur den helige Erasmus' liv, sällsynta, möjligen unika för Sverige och ovanliga redan i den kontinentala helgonikonografien.

Om den helige Erasmus' liv och person är man mycket knapphändigt underrättad. Man vet i själva verket icke ens, om han i verkligheten existerat, man vet icke heller, om den helgongestalt, som dyrkas såsom den helige Erasmus, ursprungligen utgjorts av ett eller flera helgon, vilka i traditionen fogats samman till ett enda. Enligt legenden var Erasmus biskop i Syrien och fördes på ett underbart sätt undan förföljelserna där till den lilla italienska staden Gaeta, belägen i närheten av Neapel. I Gaeta mottog han dock martyrkronan under kejsar Diocletianus' förföljelser mot de kristna. Hans dödssätt var enligt den äldsta traditionen att levande nedsänkas och kokas i en gryta, fylld av sjudande beck och olja. Som

individuellt helgonattribut bär han grytan, stundom också ett ankarspel, stundom blott ett av dessa båda föremål. Ankar-spelet syftar på Sankt Erasmus' patronskap över sjöfarande, som anropa honom vid sjönöd, och som av honom varnas för farlig seglats genom den s. k. Sankt Elmselden. Detta ankarspel anses sedan ha omtolkats på folklig väg till en vinda, och en yngre tradition berättar, att helgonet mötte döden genom att få buken uppristad och tarmarna utdragna med en vinda. Vi ha icke anledning att närmare gå in på dessa traditioner och deras vandringar, jag hänvisar här blott till mina egna specialundersökningar härom¹, men det är likväl av intresse att konstatera, att särskilt det yngre martyriet, tarmvindningen, synes ha tilltalat den folkliga fantasien och inspirerat till frodiga konstskapelser.

På västra valvets södra vägg i Tortuna kyrka till vänster om fönstret finnas fyra scener med motiv ur den helige Erasmus' legend. De förefalla icke ha varit godtyckligt valda utan utgöra en särskild svit. Icke minst den fasta kompositionen inom gruppen tyder härpå. Kyrkans målningar äro hållna i en rödbrun färg. Lätt att identifiera är scenen med tarmvindningen (A). Till den finnas flera motsvarigheter i Sverige, från Uppland kunna valvmålningar nämnas i Bromma, Danmark, Edebo, Gryta, Harg, Husby-Sjutolft (martyriet med grytan kombinerat med tarmvindningen), Härkeberga, Härnevi, Häverö, Sångå, Tensta (lägg märke till den uppsvängda varianten på tarmvindan!), Tierp och Yttergran. Ovanför denna scen synes helgonet stående, iförd biskopsdräkt, framför en bödel, vars marteringsinstrument gått förlorade (B). Bödelns framåtsträckta högerhand och bakåtkastade vänstra hand gör det emellertid möjligt att nöjaktigt rekonstruera bilden. Den högra handen har säkerligen hållit om en mejsel eller liknande föremål, som bödeln med en hammare i vänster hand driver in i helgonets mun. Det är svårt att finna motsvarigheter till denna martyrsцен, men en god ikonografisk parallell äga vi i ett träsnitt, reproducerat hos W. L. Schreiber, *Holzschnitte aus dem ersten und zweiten Drittel des fünfzehnten Jahr-*

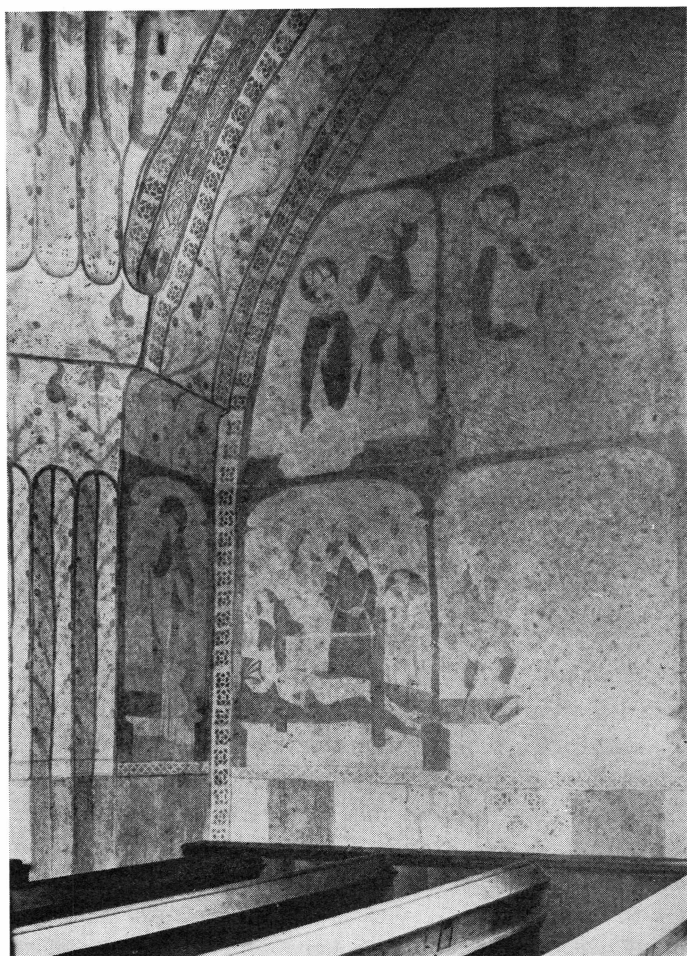

Bild 1. Scener ur Erasmuslegenden i Tortuna kyrka. Längst ner t. v. ses scenen med tarmvindningen (A), rakt ovanför denna Erasmus inför bödeln (B), bredvid denna en fragmentarisk framställning av Sankt Erasmus i fångelset (C), och längst ned t. h. framställes martyriet med grytan (E).

hunderts in der Kgl. Sammlung zu München, bd 1, 1912 (= Einblattdrucke des fünfzehnten Jahrhunderts, bd 30), pl. 64, text p. 37 f. Detta träsnitt är av sydtysk (schwabisk) pro-

Bild 2. En ikonografisk parallell till scen B. Träsnitt av sydtysk (schwabisk) proveniens.

veniens. Bredvid denna målning och intill fönstret finnes den tredje bilden (C), som tyvärr i stora delar är fragmentarisk. En fullt nöjaktig identifiering av scenen kan därför icke ske. Möjligen kan den avbilda den tronande biskopen, men den torde snarare återge den i Sverige ovanliga bildframställningen av Sankt Erasmus i fängelset. Genom fönstret till vad man kan se som en konstrikt murad byggnad möta vi den helige biskopen sittande i full ornat. Paralleller till denna bild med just Sankt Erasmus äro svåra att finna. Schreiber har i sitt nyssnämnda arbete, pl. 63, reproducerat ett träsnitt, föreställande helgonet i fängelse, vilket dock i detaljer avviker från kyrkmålningen i Tortuna.

Under fängelsescenen ha vi slutligen den sista bilden i Sankt Erasmussviten (D). Den är visserligen betydligt mer fragmentarisk än den föregående, men den är likväl lätt att identifiera på grund av åtskilliga mycket goda paralleller. Scenen före-

Bild 3. En ikonografisk parallell till scen C. Träsnitt.

ställer helgonets död enligt den äldsta traditionen. Åtminstone två bödlar, en på var sida om grytan, övervaka marteringen, medan en bödelsdräng ligger på knä och underhåller elden under grytan med en pust. Av hela denna scen återstår blott i fragment den ena bödeln, och av drängen med pusten synes blott en fot. Den är dock så placerad, att man förstår, att han måste ha stått på knä. Från uppländsk kyrkokonst kan man nämna paralleller till denna martyrszen i valvmålningarna i Husby-Sjutolft och Tierp (på den senare platsen finnes även tarmvindningsscenen separat).

N O T.

¹ Sankt Erasmusstudier I. (Credo, Katolsk tidskr., årg. 25, 1944.) — II. (ib., årg. 29, 1948.) — Ett tidigt fall av tarmvindning vid straffexekution. (ib., årg. 30, 1949.) — Till kännedom om S:t Erasmus i uppländsk helgonikonografi. (ib., årg. 31, 1950.)